

GENIUS LOCI JAKO SOUČÁST NOVÉHO PARADIGMATICKÉHO PŘÍSTUPU KE STUDIU KRAJINNÉ REALITY

Jaroslav Vencálek

---

*Ostravská univerzita v Ostravě, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie
a regionálního rozvoje, Chittussiho 10, Ostrava, Česká republika*

Abstract: Social processes of the 21st century are eminently integrated phenomena happening in landscape. We can make our development goals more humane, regardful of ecology and social sensitive by studying of genius loci in the sense of a hidden essence of the landscape. Attending to symbols of landscape is to understand its pastness. And this is the beginning of any further consideration about development. It is a way to awakening of diversity of landscape parts that fractaly forms higher space (e.g. EU).

To know genius loci of landscape is to know a connection between system of social worth and important aspects of tenability. Genius loci become a great idea of geography at the beginning of the third millennium.

Keywords: fractal space; genius loci; paradigm of mutual advantages; symbols of landscape.

1. ÚVOD

Jeden z nejvýznamnějších autorů světové prózy přelomu 20. a 21. století brazilce Paolo Coelho při uvádění své knihy *Pátá hora* (1999, knižní přebal) do literárního života uvedl: *Jsem přesvědčen, že lidstvo dnes pomalu pootevívá brány věcem, které předtím odmítalo a neuznávalo. Nejdůležitější z nich je chápání tajemství. Musíme si uvědomit, že lidské poznání sice nemá žádné meze, ale že tajemství je součástí lidského údělu.*

Zamýšlení se nad dalším možným vývojem regionální geografie (cíle bratislavského setkání geografů na podzim 2008) je nejen potřebné a žádoucí, za což je nutno organizátorům – geografům Univerzity Komenského v Bratislavě vyjádřit co nejupřímnější poděkování, ale vzhledem k převratným změnám přelomu 20. a 21. století, téměř životně nezbytné. Nelze totiž nevidět společenské procesy jako neobyčejně integrované krajinné fenomény, které ve všech aspektech lidských činností jsou ovlivňovány novými, často překotně vznikajícími integračními propojeními, charakterizujícími kvalitativně nově utvářené celky s pestrou plejádou nových vztahů vzájemného ovlivňování dílčích krajinných částí (fenoménů) s těmito novými celostnostmi.

Nelze mít na mysli jen prostorový aspekt dané problematiky, který byl po dlouhá léta geografickými přístupy preferován, ale kromě vlastních materiálních aspektů krajinné reality je nutno mít na zřeteli – slovy Paola Coelho – i onen aspekt chápání jistých tajemství, tvořících součást života lidského druhu *Homo sapiens sapiens*.

Tímto příspěvkem chci upozornit na význam studia genia krajinných struktur jako konkrétního, generacemi přenášeného, často těžce uchopitelného tajemství krajiny, jehož poznáním můžeme jakékoliv rozhodování o přijetí či nepřijetí určitých tlaků (tenzí) či trendů prezentovaných ve smyslu rádooby rozvojových záměrů či strategií, učinit humánnějším, ekologicky šetrnějším a sociálně citlivějším.

2. GENIUS KRAJINY – FENOMÉN NA OKRAJI POZORNOSTI (NEJEN) GEOGRAFŮ

Hovořit o duchu místa, tedy atmosféře daného místa (geniu loci), ale i širě vnímané krajiny (genius regionis, genius státu, genius střední Evropy,...), znamená hovořit o symbolu krajiny. Pozorně vnímat tyto symboly je nejen významnou podmínkou vedoucí k porozumění vlastní minulosti, ale i východiskem k jakýmkoliv smysluplným úvahám o budoucích vývojových trajektoriích dané krajiny (Vencálek 2005). I výrazně racionálně orientovaný ekonom a premiér České republiky (r. 2008), poprvé od významných společenských změn konce 80. let 20. století prohlásil u příležitosti Dne České státnosti: *Národ bez symbolů je národem bez minulosti a tím i bez budoucnosti. Národ bez symbolů je národem bez pocitu sounáležitosti, národem bez naděje.* Slovy Paola Coelho ale to není nic jiného než *pomalé pootevírání brány věcem, které předtím byly odmítány a neuznávány.* Ve volebních propagačních materiálech kandidátů do krajských zastupitelských orgánů ČR na podzim roku 2008 se objevují motta, která po dlouhý čas byla jakoby zanesena nánosy hlubokého zapomnění: *Držme se kořenů, kořeny se drží nás.*

Krajiny obývané lidmi západní civilizace, kam náleží i území České republiky, nejen po dlouhá léta byly, ale stále jsou ve svém vývoji výrazně determinovány paradigmatickým principem konkurenceschopnosti. Postupně ale o sobě nechává vědět i paradigma postmoderní doby – paradigma vycházející z principu vzájemného spolužití lidí na bázi vzájemné výhodnosti (Toffler, Tofflerová 2001). Do popředí pozornosti společnosti se velmi zvolna začínají dostávat otázky kognitivního chování člověka, percepce krajiny a genia krajinných struktur (genius loci, genius regionis, aj.).

Genius loci se tak v integrované Evropě stává významným svorníkem hodnotových systémů (humanita, demokracie, individuální svoboda, osobní zodpovědnost, lidská solidarita) s úsilím o dlouhodobě vnímanou udržitelnost rozvoje (demografickou, sociální, environmentální, ekonomickou, či udržení světového étosu) (Ivanička 2006).

Vše co člověk svou činností vytváří má svůj význam a strukturu. Díky tomu nabývají krajinné objekty a jevy své kořeny (ve vazbě na místo, mikroregion, makroregion) (Day 2004). Funkce a významy člověkem vytvořených krajinných objektů nelze přitom vnímat jen ve smyslu jisté zakořeněnosti. Ve vztahu k právě aktuálním lidským cílům se spolupodílejí na tvorbě originálních, ojedinělých a jedinečných spojení člověka s krajinou. Proto tvorbou krajinných objektů přisuzuje člověk jednotlivým významům konkrétní přítomnost a seskupuje tyto objekty tak, aby v nich vizualizoval a symbolizoval své životní představy jako celek. Kumulující se jednotlivé významy (spolu

s dílčími strukturami) vytvářejí v jednotlivých místech krajin jejich genia loci (ducha místa) (Vencálek 2007).

Podle Norberg –Schulz (1994) je identita některých míst dána jejich zvlášť zajímavým umístěním, zatímco složky vytvořené člověkem jsou spíše nevýrazné a naopak jiná místa nacházející se v nevýrazném umístění krajiny mají dobře definovanou konfiguraci a výrazný charakter. Jestliže všechny komponenty vyjadřují základní existenciální významy, lze tato místa vnímat jako „místa silná“. Takovým silným místem může být ve Slovenské republice např. výrazná orografická hranice Ilavské a Trenčianské kotliny procházející napříč Považským Podolím od Skalky nad Váhom k Trenčínu. Ta představuje vlivem nejrůznějších vnějších faktorů jakýsi celoslovenský kulturně historický fragment (popsaný v letech 1064 – 1070 biskupem Maurem v podobě jedné z nejznámějších pověstí ve slovensko-polsko-maďarském prostoru – legendu o sv. Svoradu a Benediktu), který je umně včleněn do mozaiky genia loci středního Pováží (např. postmoderně vnímaného Trenčína jako centra Země Matúša Čáka Trenčianskeho).

Ekonomické, sociální, politické, kulturní i jiné záměry je nutno konkretizovat způsobem, který respektuje genia loci. Pokud tomu tak není, místo ztrácí svého genia loci a oslabuje svou identitu. Norberg Schulz hovoří o tom, že respektovat genia loci neznamená kopírovat staré modely, ale znamená určit v čem spočívá identita místa a tu se pak snažit interpretovat novým způsobem. To ale znamená, že musíme být schopni vidět a vnímat významy novějších objektů v širších existenčně kontextuálně utvářených prostorových souvislostech.

3. GENIUS LOCI – VELKÁ MYŠLENKA GEOGRAFIE

Parafrazí výroku českého historiografa Františka Palackého, který kdysi prohlásil *Nevnímejme dějiny jako souhrn historických dat, ale jako prostředek mravní výchovy*. se nabízí vyjádření podstaty geografického vnímání současné krajiny: *Nevnímejme geografickou realitu místa jako souhrny geografických dat, ale jako prostředek pochopení širě vnímaného života člověka v krajině*.

K tomu je ale zapotřebí krajinu a především fenomén v krajině existujícího člověka vnímat co nejkomplexněji.

Norberg Schulz prací *Genius loci/K fenomenologii architektury* vytvořil v druhé polovině 20. století jakýsi iniciační průlom do možných způsobů vnímání vnější reality světa. Přestože od prvního vydání této práce uplynulo už více než tři desetiletí, ve vztahu ke geografickým studiím se princip vzájemnosti vnímání vnitřního prostředí člověka (inscape) a jeho vnějšího krajinného rámce (landscape) prakticky výrazněji neuplatnil. Geografové sice pracují s pojmem noosféry, vnímaném jako psychosociální sféra člověka. Vnímání lidského vědomí ale bylo výrazně zúženo na jeden z jeho aspektů – myšlení. To sice představuje jeden z nejvýznamnějších aspektů lidského vědomí. To ale jako principiální schopnost duševního života člověka zahrnuje i vnímání, citění, vůli, temperament, fantazii, sebeprojekci atd. Proto se prof. Václav Klaus (2007, knižní přebal) hluboce mýlí, když se domnívá, že nejdůležitějším úkolem lidstva je rozlišit realitu od fantazie. Fantazie je totiž jedním z aspektů lidského vědomí (podobně jako myšlení) a je tedy součástí reality vnitřního prostředí každé živé bytosti *Homo sapiens sapiens*. To, co se ale v průběhu života lidí proměňuje je jakýsi kvalitativní aspekt lid-

ského vědomí zřetelně vycházející ze vzájemného vztahu mezi racionálními a iracionálními aspekty lidského vnímání dané reality.

Důrazem na prožitky či prožitkové vzpomínky se jednoznačně přihlašujeme k identifičacně orientačním a prožitkově-identitním principům vedoucím ke spokojenému životu člověka krajíně (Cílek 2002, 2004). S tímto postojem se ale v regionálně geografických pracích setkáváme jen ojediněle.

Lidé vnímající konkrétní realitu krajinných fenoménů ji chápou vždy poněkud rozdílně. Charakter percepcie je vždy jakousi zvláštní syntézou konkrétních prvků lidského vědomí, je výsledkem konkrétní míry osobní racionality a iracionality daného člověka (Vencálek 1998).

Důraz při studiu genia loci krajiny bývá spojován s odhalováním myšlenkové pestrosti, bohatstvím lidských artefaktů a celkovou vitálností těch, kteří danou krajinu obývají. V této souvislosti se nabízí otázka. Lze o fenoménu tzv. genia krajiny hovořit jako o velké myšlence geografie?

Vyjděme z předpokladu, že velká myšlenka (nosná myšlenka) představuje zobecněné tvrzení, které vyslovuje podstatný princip zkoumaných zákonitostí daného oboru.

Vyjděme z předpokladu, že velká myšlenka slouží jako koncepční východisko pro studium daných jevů.

Vyjděme z předpokladu, že velká myšlenka se zabývá takovými zákonitostmi oboru, které se netýkají jen izolovaných jevů, ale umožňují přenášet porozumění i novým situacím, na jiná témata, využitelná v nových kontextech. Pak velká myšlenka tvoří současně jakýsi svorník pro určitou oblast vědeckých oborů. Při jejím studiu je třeba zabývat se řadou pojmů a faktů, obírat se mnoha konkrétními informacemi, studovat názory a argumentaci různých stran. Proto bývá velká myšlenka často „mezioborová“ Proto například konkrétní myšlenka „vynálezy mívají pro lidstvo pozitivní bezprostřední dopad, ale ne vždy předvídatelné dlouhodobé dopady“, může být studována jak v historii, sociologii, dějinách průmyslových oblastí, ale i geografii, regionalistice či environmentálních vědách.

Jak tedy vnímat tvrzení, že vývoj organizace společnosti zanechává v krajíně stopy a vytváří její duši (genius loci, genius regionis)?

Pokud jsme ochotni akceptovat lidské vědomí v jeho celistvosti, v komplementárnosti jeho dílčích aspektů nabývajících jak objektivních, tak i subjektivních podob, pak myšlenka genia krajiny (genia loci, genia regionis,...) má podobu „velké myšlenky“.

4. NESCHOPNOST VNÍMAT GENIA LOCI A PROPAD SPOLEČENSKÉ POTŘEBNOSTI REGIONÁLNĚ – GEOGRAFICKÝCH PRACÍ

Neschopnost vnímat genia loci, znamená žít v přesvědčení, že je možno lidské aktivity vnímat a analyzovat v jejich dichotomicky oddělené podstatě: jako racionální a iracionální, jako objektivní a subjektivní, jako vědecké a umělecké, jako ty které mají povahu základny a jiné (jen) povahu nadstavby.

V této situaci je těžce představitelné, že by jakákoliv regionálně geografická studia mohla odhalit vzájemnosti působení vnitřních motivačních stavů člověka a vnějších spouštěcích momentů. Máme-li ale odhalovat pozitivní synergické rozvojové síly v krajíně, pak je zapotřebí mnohem výrazněji akceptovat v rámci nově utvářených paradigmat

vývoje krajiny, paradigma výběrové náročnosti, evolučně vzniklé mentální, morální, intelektuální a další rozdíly v krajině, které jsou odrazem jak minulých, tak i současných vývojových tendencí.

(Nejen) Česká republika se nachází v duchu vlastních historických zkušeností, vyplývajících z uplatňování svého *genia loci*, před dlouhodobým úkolem – jeho začleňováním do integrovaného modelu rozvoje Evropské unie (Vencálek 2007).

Je mimo jakoukoli pochybnost, že rozhodující aspekty geografického vnímání krajiny jsou spojovány především s vlastními geografickými objekty a procesy, tedy s materiálním obsahem fyzickogeografické a socioekonomické povahy krajinných sfér.

Nezávisle na obsahových determinacích jsou geografické objekty a jevy vždy součástí nějakého konkrétního časoprostoru. Byly, jsou a budou lokalizovány v konkrétních místech, v jejichž rámci by měly být potenciálními spolunositeli *genia loci*, eventuálně genií územně vyšších prostorových struktur (regiony, státy,...). Tím se stávají součástí dlouhodobých vztahů formujících se mezi člověkem a jeho prostředím (a to nejen prostředím vnějším, ale i vnitřním) (Cílek 2002, 2004).

Slovenská republika i Česká republika se staly v roce 2004 součástí Evropské unie a již delší dobu se zásadně kvalitativně mění

Norberg Schulz ale již dávno před tím upozorňoval, na základě zkušeností z evropského vývoje krajiny v druhé polovině 20. století, na výrazné rozvolňování prostorových struktur. Tento světoznámý architekt spatřoval tyto procesy v rozvolňování sídelně-architektonických struktur měst a narušování původní harmonie městského prostředí s následkem ztráty identity tradičních městských komunikačních uzlů a cest. Nedostatek charakteru jednotlivých míst dílčích měst pak může vést až k iniciování sociálně-patogenních projevů.

Většina současných nových objektů existuje slovy Norberga Schulze v jakémsi „nikde“. Nemají vztah ke krajině ani ke koherentnímu celku, nýbrž si žijí jakýsi svůj, podivný, stále častěji za ploty opatřenými několika zabezpečovacími zařízeními, od ostatní krajiny výrazně izolovaný, vlastní život. V jakémsi matematicko-technologickém prostoru, v němž se sice uplatňují takové prvky jakými jsou např. cena pozemku, zainvestování pozemku, majetkové poměry, vstup zahraničního investora, je jejich vnímání chápáno prostřednictvím totality racionálních kritérií, bez jakéhokoliv ohledu na kontinuitu ducha krajiny. Stačí jen pohlédnout na současný, veskrze preferovaný fenomén tzv. „průmyslových zón“. Všechny známé, již dříve vnímané a publikované aspekty existence těchto staveb ve vztahu ke krajině, začínají nabývat konkrétní, stejně odcizené, bez ohledu na regiony nikterak výrazněji se lišící dimenze.

Norberg Schulz tyto trendy zaznamenal ve vývoji obytných jednotek. Se stejným pocitem „nikde“ se lze setrtnout v obytných interiérech. Okno bylo redukováno na standardizované zařízení, jež propouští změřitelné množství vzduchu a světla. Četné ztráty krajinných kvalit korespondují s často užívaným termínem *krize prostředí*. Pokud tomu tak opravdu je, nezbyvá než upozorňovat na skutečnost, že krize vnějšího prostředí tvoří spojitě nádoby s krizí vnitřního prostředí člověka.

5. ZÁVĚR

Přes rozdílnost osobních poznatků a životních zkušeností si lidé ve vyspělých společnostech světa stále více uvědomují, že ekonomické, kulturní, sociální, politické

ale i jiné zájmy se musí konstituovat způsobem, který respektuje genia loci, genia regionis, genia jednotlivých kontinentů a genia Země. Pokud tomu tak není, místa velmi rychle ztrácejí svou identitu (Vencálek 1998).

Ukazuje se, že území, která jsou součástí nejrůznějších integrací mohou v těchto nových prostorových vztazích úspěšně fungovat a rozvíjet se, pokud lidé nabudou vzděláním nové schopnosti potřebné k životu ve 3. tisíciletí. K nim náleží především schopnost komplexního vnímání dané situace, tedy umění pohlízet na celky ve smyslu principů jimiž jsou utvářeny nové evropské (ale i jiné) celistvosti. S tímto konceptem souvisí i skutečnost, že jak Slovenská, tak i Česká republika, včetně svých hierarchicky nižších prostorových úrovní a jejich vybavení se nacházejí v duchu vlastních historických zkušeností vyplývajících z uplatňování svého genia loci, před dlouhodobým úkolem – začleňováním a obnovováním těchto priorit do základního integračního modelu rozvoje Evropské unie.

Fungování místa se tak úzce pojí s uměním přesáhnout odborné kompetence a schopností umět je vnímat v nejrůznějších hierarchicky se utvářejících prostorových vztazích (např. Trenčiansky kraj, euroregion Bílé – Biele Karpaty, Slovensko-český přeshraniční region apod.)

Formování celoplanetární noosféry tak získává podobu vzájemnosti působení genia loci regionálních a národních dějin s geniem loci Evropy a geniem planety Země.

Literatúra

- CÍLEK, V. 2002. *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha : Dokořán, 2002. 232 s. ISBN 80-86569-29-2.
- CÍLEK, V. 2004. *Makom, kniha míst*. Praha : Dokořán, 2004. 268 s. ISBN 80-86569-91-8.
- COELHO, P. 1999. *Pátá hora*. Praha : Argo, 1999. 180 s. ISBN 80-7203-242-9.
- DAY, CH. 2004. *Duch a místo / Uzdravování našeho prostředí*. Praha : ERA, 2004. 276 s. ISBN 80-86517-95-0.
- IVANIČKA, K. 2000. *Slovensko genius loci*. Bratislava : Eurostav, 2000. 158 s. ISBN 80-968183-3-3.
- IVANIČKA, K. 2006. *Globalistika – Poznávanie a riešenie problémov súčasného sveta*. Bratislava : IURA EDITION, 2006. 286 s. ISBN 80-8078-028-5.
- KLAUS, V. 2007. *Modrá, nikoli zelená planeta / Co je ohroženo: klima, nebo svoboda?* Praha : Dokořán, 2007. 168 s. ISBN 978-80-7363-152-9.
- SCHULZ, CH. N. 1994: *Genius loci/ k fenomenologii architektury*. Praha : Odeon, 1994. 218 s.
- TOFFLER, A., TOFFLEROVÁ, H. 2001. *Nová civilizace / Třetí vlna a její důsledky*. Praha : Dokořán, 2001. 128 s. ISBN 80-86569-00-4.
- VENCÁLEK, J. 1998. *Protisměry územní identity*. Český Těšín : Olza, 1998. 208 s. ISBN 80-86082-10-5.
- VENCÁLEK, J. 2005. Genius loci jako sociálně-kulturní hodnota krajiny. In: *Člověk – dějiny – hodnoty II jako sociální, kulturní, společenský, historický a pedagogický fenomén : Sborník materiálů z mezinárodní vědecké konference (Ostrava 23. – 24. 9. 2004)*. Sest. J. Petruciová, J. Feber. Ostrava : Ostravská univerzita a VŠB, 2005, s. 20-26.
- VENCÁLEK, J. 2007. *Jihomoravský kraj genius loci*. Opava : Optyx, 2007. 296 s. ISBN 978-80-85819-64-9.

Genius loci as a part of new paradigmatic approach to the study of reality of the landscape

Summary

Social processes that have been realized at the turn of the second and the third millennium are influenced by broad range of new integrating connections. It is consequence of rise of new functional connections between partial parts of landscape and new units.

Space, where the western civilization has been developed (including both the area of the Czech and Slovak republic), has been determined by paradigmatic principles of development that include the phenomenon of being competitive. Gradually, paradigm of postmodern period is appearing. This paradigm is based on principles of mutual common life of people and mutual advantages. Attention of society is fasten on problems of cognition, perception of landscape and genius of structures in landscape (genius loci, genius regionis). Obviously, economical, social, political, cultural and other designs should be concretize in a way which respects genius loci. Otherwise places in landscape lose their genius loci and their identity is weakened. Therefore it is important to be able to analyze and to define what the genius loci consists in. Within the framework of contemporary development designs, it is important to perceive the landscape in broader context and space connections that include both rational and irrational aspects of peoples existence in landscape.